

Γ. Δ. ΠΑΓΑΝΟΣ

Νίκος Μπακόλας:
Η ατέλειωτη γραφή του αίματος
Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1996, σσ. 431.

Η ατέλειωτη γραφή του αίματος, είναι μυθιστόρημα με την κλασική σημασία του όρου. Δημιούργημα καλπάζουσας φαντασίας με απίθανα, απροσδόκητα και παράξενα συμβάντα που μπαίνουν στην υπηρεσία μιας κατεξοχήν μυθιστορηματικής ίντριγκας, ασυνήθιστης στην ελληνική μεταπολεμική λογοτεχνία. Τα γεγονότα όμως δεν είναι εκτός τόπου και χρόνου, αλλά συνδέονται με τη νεότερη ιστορία από το μεσοπόλεμο ως τη σύγχρονη περίπου εποχή. Η μεταπολεμική λογοτεχνία, όποιο δρόμο κι αν ακολουθήσει, δεν απομακρύνεται από τα ιστορικά γεγονότα, που συνιστούν τα αίτια των δραματικών περιπετειών του νεότερου ελληνισμού.

Εξετάζοντας κανείς συνολικά το μυθιστόρημα, απομακρυσμένος από τις πρώτες εντυπώσεις, παρατηρεί ότι η φαντασία και η πραγματικότητα, ο μύθος και η ιστορία, η ύπαιθρος και η πόλη είναι άρρηκτα ενωμένα από την πανουργία ενός ώριμου συγγραφέα: του Νίκου Μπακόλα του Θεσσαλονικέα. Η πρώτη εντύπωση είναι ότι ο μύθος και η πραγματικότητα εμφανίζονται σαν δύο αντίπαλοι που διεκδικούν, ο καθένας για λογαριασμό του την επικράτηση. Στην αρχή φαίνεται ότι προηγείται ο μύθος με την έξαρση του φανταστικού στις περιπέτειες του ζεύγους των μνηστευμένων ως την τελική συνάντηση και το γάμο, οπότε παρεμβαίνει η ιστορία, η οποία δρα κυριαρχικά εμπλέκοντας όλα τα πρόσωπα στις παγίδες της. Η υπερβολή του φανταστικού παρατηρείται κυρίως στη φύση. Η πλούσια σκηνογραφία ζωής από την ύπαιθρο μας ξενίζει, γιατί δεν μας είχε συνηθίσει σ' αυτό ως τώρα ο συγγραφέας. Σταδιακά φαίνεται να ισορροπούν τα δύο αντίμαχα στοιχεία.

Είναι αναγκαίο όμως προτού προχωρήσω σε ειδικότερες παρατηρήσεις να αναφερθώ στο περιεχόμενο του μυθιστορήματος, μολονότι η έκθεση του περιεχομένου θα έχει ως συνέπεια να χαθεί η γοητεία του μύθου. Ο μύθος αρχίζει με ένα φονικό που γίνεται το '23, σε χωριό της Χαλκιδικής και εκτείνεται χρονικά ως τη δικτατορία του '67. Ένας νέος χωροφύλακας από τη Μάνη τυφλωμένος από ερωτικό πάθος για μια νεαρή χήρα τη σκοτώνει έξω από το χωριό, μαζί και την ανύπαντρη αδερφή της και αυτοκτονεί. Στον τόπο του τριπλού φονικού βρέθηκε ζωντανό το μικρό κοριτσάκι της χήρας, που το περιμάζεψε ο παππούς του και το φρόντιζε με τη

βοήθεια μιας χήρας γειτόνισσας, την οποία και παντρεύτηκε αργότερα.

Ένας αξιωματικός του στρατού, ο Μάρκος, φίλος της μητέρας του φονιά, της κυρίας Βρανά, έχεται στο χωριό μεταφέροντας την επιθυμία της φίλης του να αρραβωνιάσει το γιο του Λάζαρο με την ορφανή Ειρήνη, για να συμφιλιωθούν οι δυο οικογένειες. Με παρέμβαση του ιερέα του χωριού, του παπα-Ευθύμη, γίνονται οι αρραβώνες. Μια μέρα, ύστερα από μια ξαφνική καταιγίδα, θα εξαφανιστεί η Ειρήνη ή Λαζαρίνα και οι υποψίες θα βαρύνουν τους γύφτους. Στην καταδίωξη των υποτιθέμενων απαγωγέων συμμετέχει και ο μνηστήρας της ο Λάζαρος, που υπηρετεί στο στρατό με το βαθμό του επιλοχία. Εν τω μεταξύ η Ειρήνη εμφανίζεται κάτω από μυστηριώδεις συνθήκες κοντά στη λίμνη με το σιδηρόνερο, σε καταυλισμό τσοπάνηδων, που αναλαμβάνουν τη φροντίδα της. Στην αναζήτησή της τώρα θα αναμειχθεί και ο Μαθιός, τέως έμπορος, τώρα φυσιοδίφης και επίδοξος αστρονόμος, που θα γνωριστεί συμπτωματικά με τον παππού.

Ο Λάζαρος λόγω απουσίας από τη θέση του κυρύσσεται λιποτάκτης. Οι έρευνές του για τη μνηστή του δεν καρποφορούν. Ο Μάρκος αναζητεί παντού το Λάζαρο, αλλά δεν τον βρίσκει πουθενά. Πηγαίνει ακόμη και στο χωριό, όπου αφηγείται στον παπα-Ευθύμη τη συνέχεια της ιστορίας με την κυρία Βρανά, συμπληρώνοντας έτσι περιστατικά, τα οποία είχε ήδη εκθέσει παλαιότερα σε επιστολή του προς τον παππού. Το '33 ξεσπά το στρατιωτικό κίνημα του Πλαστήρα, στο οποίο προσχωρεί ο Λάζαρος, από αντίδραση προς το Μάρκο που ήταν βασιλόφρων. Συντάσσει μάλιστα και μια αναφορά προς τον Πλαστήρα, όπου καταγγέλλει τον πατέρα του για τη βάνουση συμπεριφορά του απέναντι στη μητέρα του και στον ίδιο. Στο τέλος ζητεί να πάρει το όνομα Πλαστήρας. Από τα τρία αντίγραφα της επιστολής έστειλε μόνο το ένα στον πατέρα του.

Ακολουθεί ένα ποιμενικό ιντερμέντιο, όπου εμφανίζεται η Ειρήνη ως ποιμενίδα ανάμεσα στους βοσκούς και αντιμετωπίζει τα ερωτικά χάρδια ενός βοσκόπουλου. Σε λίγο όμως πάλι θα εξαφανιστεί. Μετά την αποτυχία του κινήματος ο Λάζαρος θα χάσει πάλι το βαθμό του και θα μετατεθεί σε έναν τόπο εξορίας έξω από τη Νάουσα, όπου από μια σύμπτωση της τύχης θα συναντήσει ανάμεσα στα κοριτσάκια ενός ορφανοτροφείου μια μικρούλα που κάτι του θύμιζε αμυδρά. Είναι η πρώτη, χωρίς αναγνώριση, συνάντηση με τη μνηστή του. Στην ίδια περιοχή ο Λάζαρος θα συναντήσει το φυσιοδίφη Μαθιό, που προσπαθεί να εξηγήσει ένα παράδοξο φαινόμενο: τη βροχή ψαριών σε κάποια χωριά. Από τότε θα συνδεθούν οι δυο τους με σχέση πατέρα και γιου. Και, όταν σε λίγο ο Μαθιός θα γελοιοποιηθεί στους επιστημονικούς κύκλους από μια δημοσιογραφική παραποίηση της επιστημονικής του ανακοίνωσης για τα ψάρια, θα εμφανιστεί κοντά του βοηθός σαν από μηχανής θεός ο Λάζαρος: θα εγκατασταθεί στο σπίτι του Μαθιού και θα προετοιμαστεί για εισαγωγικές εξετάσεις στη Μαθηματική Σχολή.

Έρχεται η δικτατορία του Μεταξά και ο Μαθιός χάρη στη γνωριμία του με το Μάρ-

κο, που έχει σημαντική θέση στο καθεστώς, διορίζεται επιμελητής στην έδρα της Αστρονομίας στο Πανεπιστήμιο. Ο Λάζαρος μπαίνει στο Πανεπιστήμιο. Σε λίγο θα μπλέξει με αντικαθεστωτικούς κύκλους. Ο Μαθιός τον προειδοποιεί ότι ο πατέρας του, που τον αναζητεί χρόνια τώρα, θα τον ανακαλύψει με τις παρέες που κάνει. Εν τω μεταξύ έρχεται στη Θεσσαλονίκη η 17χρονη Ελισάβετ με συστατικές επιστολές από το Ορφανοτροφείο και φιλοξενείται σε ένα σπίτι στην Καμάρα. Ο Λάζαρος σπρωγμένος από μια μυστηριώδη δύναμη θα τη συναντήσει, αλλά δε θα την αναγνωρίσει ακόμη. Θα πρωτεύσει στις πτυχιακές του εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο. Η σχέση όμως με την Ελιβάβετ θα διακοπεί απότομα με την κήρυξη του πολέμου και την επιστράτευση του.

Στο μέτωπο ο Λάζαρος θα γνωριστεί με τον εσπεραντιστή γιατρό Λουκά, που θα παίξει στο εξής σημαντικό ρόλο στη ζωή του και στις περιπέτειές του. Άνθρωπος με πολλά ενδιαφέροντα και αντικαθεστωτικός, θα προειδοποιήσει το Λάζαρο για την επικείμενη κατάρρευση. Σε λίγο θα σπάσει το μέτωπο και ο Λάζαρος με το Λουκά και έναν στρατιώτη, τον Μητζουλιά, κατά την οπισθοχώρηση θα βαδίσουν μαζί ως την Καλαμπάκα. Από εκεί ο Λάζαρος θα συνεχίσει μέσα από περιπέτειες την πορεία του προς τη Θεσσαλονίκη. Ακολουθεί η Κατοχή με την πείνα του '41. Ο Μαθιός θα συντρέξει το Λάζαρο πουλώντας ό,τι είχε κάποια αξία από τα πράγματα του σπιτιού του και εξορμώντας στην ύπαιθρο για αναζήτηση τροφίμων. Φτάνουν και στο χωριό του παππού, όπου ο Λάζαρος παρατηρώντας τη φωτογραφία της δολοφονημένης κόρης του παππού, έκπληκτος ανακαλύπτει ότι η Ελισάβετ, το κορίτσι της Καμάρας, ήταν η εξαφανισμένη μνηστή του. Γυρίζοντας στη θεσσαλονίκη τρέχει να τη βρει, αλλά η τύχη ανατρέπει πάλι τις προσδοκίες του. Το κορίτσι έχει εξαφανιστεί:

«ένα μυστηριώδες πεπρωμένο [...] είχε καθορίσει ότι ο εκ Μάνης Λάζαρος κι η Μακεδονοπούλα Λαζαρίνα ή Ειρήνη ή Ελισάβετ [...] ήταν γραμμένο, ότι κι αν γινόταν, να δεθούν με αγάπη, με αρραβώνα, ίσως και με γάμο τώρα πλέον, ανεξάρτητα από δοκιμασίες, σκοπιμότητες και αμφιβολίες, ξένων και δικών τους, που τα αίματά τους ξεκινούσαν απ' την άμοιρη εκείνη δολοφονηθείσα μάνα ή από τον δολοφόνο «ξάδελφο», διατρέχαν τον πατέρα Μάρκο, τον παππού, εκείνη τη μονίμως κλαίουσα κυρία, από τη Φλαμουριά, τους γύφτους, τον παπα-Ευθύμη, τους βλαχοποιμένες, τις παρομιώδεις θειάδες του ορφανοτροφείου και ποιος ήξερε ποιους άλλους, και θα καταλήγαν, άγνωστο –κι αυτό– σε τι».

Κι αρχίζει τώρα για το Λάζαρο νέα οδύσσεια για την αναζήτηση της μνηστής, την οποία τελικά βρίσκει σε ένα μοναστήρι της περιοχής του παλαιού ορφανοτροφείου. Φεύγουν μαζί και πηγαίνουν στο χωριό του παππού, όπου με «σημάδια του κορμιού» γίνεται η αναγνώριση. Ο παπα-Ευθύμης αρνείται να τους παντρέψει χωρίς άδεια και θα ευλογήσει τελικά το γάμο τους ένας αντάρτης, ο Ιερομόναχος Διονύσιος Καραϊ-

σκάκης, παλιός χωροφύλακας, που έψαχνε μαζί με το Λάζαρο στο παρελθόν για την εξαφανισθείσα μνηστή.

Αλλά ούτε με το γάμο θα τελειώσουν τα βάσανά τους. Οι νεόνυμφοι θα εμπλακούν στη δίνη των δραματικών πολιτικών γεγονότων και θα υποστούν τις συνέπειές τους. Στη Θεσσαλονίκη θα εγκατασταθούν στο εξοχικό σπίτι του καταζητούμενου αριστερού Ηλία. Ο Λάζαρος, με υπόδειξη της παράνομης ομάδας του Ηλία, του Λουκά κι άλλων, θα ανοίξει ένα φροντιστήριο Μαθηματικών, προκάλυμμα για τη δράση της ομάδας. Ο Μάρκος που είναι διοικητής των ταγμάτων ασφαλείας στην Πελοπόννησο, έρχεται στη Θεσσαλονίκη με σκοπό να εξαρθρώσει τους πολιτικούς αντιπάλους και να βρει το Λάζαρο που κρύβεται. Γίνεται απόπειρα εναντίον του και μεταφέρεται τραυματισμένος στην Αθήνα.

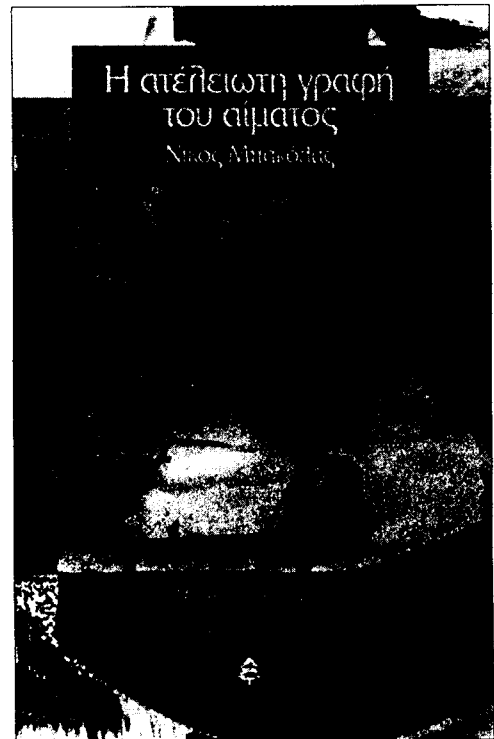
Κάτω από συνθήκες παρανομίας γεννιέται και το κοριτσάκι του Λάζαρου και της Ελισάβετ, που θα το βαπτίσει ο Μαθιός δίνοντάς του το όνομα Αναστασία. Προς στιγμήν επικρατούν οι αντάρτες που βιαιοπραγούν και συλλαμβάνουν ταγματασφαλίτες. Τότε πληροφορείται ο Λάζαρος από δυο γυναίκες – τη Βηθλεέμ και τη Γεσθημανή – τη δολοφονία του πατέρα του στην Πελοπόννησο. Το γεγονός επιδεινώνει και τη θέση της απροστάτευτης τώρα κυρίας Βρανά, που μάταια ζητεί τη συνδρομή του Λάζαρου. Εν τω μεταξύ ο εμφύλιος είναι επί θύραις. Δεκέμβρης του '44, αιματηρά επεισόδια στους δρόμους και στις πλατείες· τέλος επικρατούν οι αντίπαλοι των ανταρτών και εγκαθιδρύουν το αστυνομικό κράτος, που επιχειρεί να κάμψει το φρόνημα των αντιπάλων με τις παρακολουθήσεις, τις διώξεις, τα στρατοδικεία, τις εκτελέσεις και τις εξορίες.

Ο Λουκάς θα εμπλέξει και το Λάζαρο στη σύγκρουση, ο οποίος θα βγει στο βουνό και θα σκοτωθεί από βλήμα αεροπλάνου, προκαλώντας ο ίδιος το θάνατό του. Στο βουνό αναγκάζεται να βγει και η Ελισάβετ, που παίρνει μέρος στο παιδομάζωμα και ακολουθεί το δρόμο της εξορίας στη Ρουμανία. Από το σημείο αυτό αρχίζει η ουρά του μυθιστορήματος, που σχετίζεται με τη ζωή και τη μοίρα της επόμενης γενιάς, της δεύτερης μεταπολεμικής, με ηρωίδα την κόρη του Λαζάρου και της Ελισάβετ, την Αναστασία ή Νατάσα. Περιπέτειες του παππού και της οικογένειας. Πυρπολείται το χωριό και συλλαμβάνεται ο παππούς στην καλύβα του. Η γιαγιά με την Αναστασία μετακομίζουν στη Θεσσαλονίκη. Ο παππούς καταδικάζεται σε φυλάκιση. Αρρωσταίνει στη φυλακή και διασώζεται με παρέμβαση του Μαθιού.

Η Αναστασία μεγαλώνει μέσα σε στερήσεις. Στο σχολείο σημειώνει μεγάλη πρόοδο. Κάποτε βελτιώνονται οι όροι της ζωής τους. Στα αισθηματικά όμως δοκιμάζει μεγάλες απογοητεύσεις. Για να τα βοηθήσει ο Μαθιός, που έχει τώρα κύρος στους επιστημονικούς κύκλους, την υιοθετεί. Πεθαίνουν ο Μαθιός, ο παππούς και η γιαγιά. Μόνος προστάτης της Αναστασίας σε πολύ δύσκολες ώρες παραμένει ο Λουκάς.

Το μυθιστόρημα αποτελείται από 33 κεφάλαια και διαρθρώνεται σε τρία μέρη με διαχωριστικό όριο τη βιβλική λέξη *Κατακλυσμός*: 1. Πριν από τον Κατακλυσμό. 2. Κατακλυσμός και 3. Μετά τον Κατακλυσμό. Η λέξη χρησιμοποιείται μεταφορικά για να δηλώσει στο πρώτο μέρος την εποχή του Μεσοπολέμου, στο δεύτερο τον Πόλεμο, την Αντίσταση και την Κατοχή και στο τρίτο τον Εμφύλιο και τη δικτατορία του '67. *Η ατέλειωτη γραφή του αίματος* αρχίζει με το τριπλό φονικό του '23 και καταλήγει στις αιματηρές συμπλοκές των εμφύλων συγκρούσεων. Ατέλειωτη γιατί, όπως δηλώνει ο συγγραφέας στο σύντομο προλόγισμα, παίζοντας με τα ρήματα και τους ρυθμούς, «κάνένα μυθιστόρημα δεν τελειώνει ούτε τελειώνεται, δεν τελειούται, ρέει σαν αίμα και αφήνει πίσω του όποια γραφή του, καλή ή κακή, ανεξίτηλη ή ξέθωρη». Στα λόγια αυτά υπάρχει μια υποθήκη και μια ποιητική. Η μυθιστορία του συγγραφέα μας, λοιπόν, ούτε ολοκληρώνεται ούτε τελειοποιείται και περιμένει κάποιον επίγονο να τα συνεχίσει. Είναι μια συνεχής πορεία κατά την οποία συμπλέουν στην κοινή κοίτη το φανταστικό με το πραγματικό.

Στο τελευταίο μυθιστόρημα του Νίκου Μπακόλα παρατηρείται μια ευρηματική ευφορία ως προς την ποικιλία θεμάτων, προσώπων, ύφους, σκηνικών, και προπάντων ως προς την πλοκή. Η τεχνική του βασίζεται στη λειτουργία των περιπετειών, με την κοινή και την αριστοτελική σημασία του όρου, και των συμπτώσεων. Οι περιπέτειες και οι συμπτώσεις δημιουργούν την πλοκή. Μια μαγική ακολουθία υποψιών και θαυμάτων προειδοποιεί για την επικείμενη ανεύρεση της μνηστής, η οποία εντούτοις επιβραδύνεται, είτε γιατί δεν επιτυγχάνεται η αναγνώριση είτε γιατί μια νέα περιπέτεια εμποδίζει την εξέλιξη. Ένα κοριτσίστικο γέλιο π.χ. προειδοποιεί για την επικείμενη εμφάνιση. Συμπωματικά εμφανίζεται η Ελισάβετ στο Λάζαρο είτε ανάμεσα στα κοριτσάκια του ορφανοτροφείου είτε στο ταπεινό σπιτάκι της Καμάρας, για να εξαφανιστεί πάλι. Τελικά η ομοιότητα μιας φωτογραφίας θα οδηγήσει το Λάζαρο στη σωστή κατεύθυνση και την πλοκή στη λύση της.

Πρέπει να σημειώσω ότι η πλοκή υπάρχει στο πρώτο και στο δεύτερο μέρος. Αντίθετα, στο τρίτο μέρος εισβάλλει η ιστορία με την παθογένεια των πολιτικών γεγονότων.

Στην ύλη του μυθιστορήματος συνεισφέρουν πολλές πηγές: γεωγραφία, λαογραφία, μαγεία, κοινωνιολογία, λογοτεχνία, θρησκεία. Εικόνες και παραστάσεις θρησκευτικές, ονόματα και σύμβολα χρησιμοποιούνται για να συνδέσουν το ανθρώπινο με το θείο δράμα. Παράδειγμα οι δυο γυναίκες με ονόματα της Γραφής – Βηθλεέμ και Γεσθημανή – που έρχονται από την Πελοπόννησο, για να αναγγείλουν στο Λάζαρο την εκτέλεση του πατέρα του. Βασικά αντρικά πρόσωπα έχουν τα ονόματα των τεσσάρων Ευαγγελιστών: Μάρκος, Μαθιός (Ματθαίος), Λουκάς, Ιωάννης (Βροντερός). Περιγραφές και εικόνες παραπέμπουν σε παλαιά λογοτεχνικά έργα. Η περιγραφή π.χ. της ζωής της μικρής Λαζαρίνας ανάμεσα στα κοπάδια και τους ερωτύλους βοσκούς παραπέμπει στα ποιμενικά ειδύλλια και στο μυθιστόρημα του Λόγγου *Δάφνης και Χλόη*.

Ο συγγραφέας, όπως και στη *Μεγάλη Πλατεία*, έτσι και στο *Ατέλειωτη γραφή*, κινεί πολλά πρόσωπα με διαφορετική κοινωνική προέλευση, πνευματικότητα, ψυχολογία, χαρακτήρα. Η προέλευσή τους και η ομάδα στην οποία εντάσσονται επηρεάζουν την ψυχολογία τους. Παρουσιάζοντάς τα ο συγγραφέας κάνει εύστοχες κοινωνιολογικές και ηθολογικές παρατηρήσεις. Δυο μεγάλες κατηγορίες είναι οι αγρότες και οι κάτοικοι των πόλεων. Στην περιγραφή π.χ. της πείνας του '41, ο συγγραφέας μέσα από τις συμπεριφορές αποκαλύπτει το προαιώνιο μίσος των χωρικών κατά των αστών, το οποίο έχει χαρακτήρα κοινωνικό και πολιτισμικό. Όλα τα πρόσωπα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα ιστορούμενα. Όλοι τους, από όπου κι αν ξεκινά ο καθένας, θα συναντηθούν στην ίντριγκα του μυθιστορήματος, όπως συναντιούνται τα ρυάκια και οι χείμαρροι στην κοίτη του ποταμού.

Παράλληλα στην παρουσίαση του καθενός δίνεται η ευκαιρία στο συγγραφέα να κάνει επίδειξη υφολογικών διαφοροποιήσεων. Αυτές οι μιμήσεις ύφους παρατηρούνται στις εμβόλιμες αφηγήσεις, γιατί στον Μπακόλα δεν υπάρχουν διάλογοι και σκηνές παρά μόνο μία συνεχώς μενολογική αφήγηση. Η μια αφηγηματική φωνή έχει αφομοιώσει όλες τις άλλες. Ωραίες εμβόλιμες αφηγήσεις είναι η επιστολή του Μάρκου προς τον παππού (σσ. 57-67), η αφήγηση-εξομολόγηση του Μάρκου, επίσης στον παπα-Ευθύμη (σσ. 82-86) και η αναφορά του Λάζαρου προς τον Πλαστήρα (σσ. 124-130). Οι εμβόλιμες αυτές αφηγήσεις, καθώς αναφέρονται σε γεγονότα πριν από το '23 που αρχίζει το μυθιστόρημα με το τριπλό φονικό, διευρύνουν το μυθικό χρόνο. Ακόμη αποτελούν ωραία δείγματα έντεχνων υφολογικών διαφοροποιήσεων. Ειδικότερα η αναφορά του Λάζαρου στην Πλαστήρα, όπου καταγγέλλεται η βάνουση συμπεριφορά του Μάρκου απέναντι στην γυναίκα του και στο παιδί του, είναι μια ευρηματική αφήγηση που αποδίδει το ήθος και την ψυχολογία του στρατιώτη. Ακόμη έχει κάποια αυτοτέλεια που την καθιστά ολοκληρωμένο διήγημα.

Τα πρόσωπα του μυθιστορήματος εμπλουτίζουν τους τύπους της νεότερης λογοτεχνίας μας. Είναι χαρακτήρες που αποκαλύπτουν με την εξέλιξη του μύθου ένα βάθος. Τέτοιοι είναι ο Μάρκος, ο Μαθιός, ο Λουκάς, ο Λάζαρος. Προσωπεία; Μερικοί μπορούν να στηρίξουν το ερώτημα. Πρώτος και καλύτερος ο Μαθιός, που αναδειχεται σε πρότυπο λογοτεχνικού χαρακτήρα. Ο Μαθιός είναι donkiχότικος τύπος με στοιχεία από το θερβαντικό ήρωα, αλλά πιο προσγειωμένος: εραστής του παράξενου, προστάτης των κατατρεγμένων, πνεύμα αγαθοποιό. Ο Λάζαρος επίσης. Αυτός είναι ο μεγάλος Αθώος, άβουλο όργανο της θέλησης άλλων που τον χρησιμοποιούν για την προώθηση των σχεδίων τους. Όμως το έργο που του αναθέτουν το αποδέχεται ως Αποστολή, την οποία εκπληρώνει με τη θυσία της ζωής του.

Σε αρκετές σελίδες του μυθιστορήματος στήνεται ένα σκηνικό με στοιχεία που συναντάμε και στην *Κεφαλή*. Ακόμη οι δράστες και στα δύο κείμενα έχουν ορισμένες συγγένειες: Ο Κωνσταντίνος ή Κωστούλας της *Κεφαλής* και ο Λάζαρος της *Ατέλειωτης γραφής* είναι πρόσωπα που τα γέννησε ο ίδιος δημιουργικός προβληματισμός. Ορισμένες σελίδες του μυθιστορήματος, όπως η περιπλάνηση του Λάζαρου προς το μοναστήρι της Αγίας Αναστασίας, καθώς πήγαινε να οργανώσει ενόπλους στη Γαλάτιστα (σσ. 556-558), περαπέμπουν σε ανάλογες σελίδες της *Κεφαλής*, όπου περιγράφεται η περιπλάνηση του Κωνσταντίνου μετά την απότμηση της *κεφαλής* του Παύλου Μελά, καθώς προχωρούσε μέσα στη βροχή με κατεύθυνση το Πισοδέρι, τον τόπο του ενταφιασμού. Και οι δυο ήρωες αντιλαμβάνονται την εντολή που τους δόθηκε ως αποστολή.

Ο συγγραφέας τονίζει την αθωότητα του ήρωα. Και κάτι ακόμη: αφήνει να διαφανεί ένας σκοτεινός και αναίτιος φόβος που ο ήρωας πιστεύει ότι θα αποτρέψει με τη διεκπεραίωση της μυστικής εντολής.

